

Ezekre a rémségekre a zsidó munkaszolgálatosok különféleképpen reagáltak. Sokan a végsőig tartották magukat, óriási önfegyelmel próbálták megőrizni lelki egyensúlyukat és fizikai erejüket, és óvták magukat, nehogy valamilyen konfliktusba keveredjenek. Az életöztön működött bennük, és ez az eltökéltség erőt adott nekik a szörnyűségek elviselésére. Túl akarták élni a dolgot, haza akartak jutni, visszatérni szeretteik meghitt körébe. Némán túrték, és szenvedéseiket, bánatukat megosztották társaikkal. Egyesek abban kerestek vigasztalást, hogy az egek urához fordultak, imádkoztak.

Voltak századok, amelyekhez legalább ideiglenesen ún. tábori rabbiakat osztottak be. A keleti frontra küldött munkásszázadok rabbikkal való ellátását Nagy Vilmos honvédelmi miniszter kezdeményezte 1943. március 30-án kiadott utasításában.⁸⁰ Május 22-én Ruzsiczay-Rüdiger tábornok a miniszter nevében arról tájékoztatta a kilenc katonai körzet parancsnokságát, hogy 50 tábori rabbi kiképzését tervezik. 1943. július 1. és 14. között, amolyan gyorstalpaló tanfolyamon kívánták kiképezni őket a budapesti Ferenc József laktanyában.⁸¹ A körzetparancsnokságok nem mutattak túlzott lelkesedést. A Kolozsvár székhelyű kilencedik körzetparancsnokság például ellenezte a tervet, kifejtve, hogy a rabbik csupán a zsidó faji öntudatot gerjesztenék, és pozíciójukkal visszaélve, rémhíreket költenének és terjesztenének a magyarok kárára. A terv elvetését indítványozták, és felvetették, hogy a várható káros hatást úgy lehetne legjobban elkerülni, ha a közönséges munkaszolgálatosokként már behívott rabbiakat saját századaikból egy különleges egységbe tömörítenék, ahol rajtuk kívül mások nem szolgálnának.⁸²

Nem világos, hogy az ötven, Budapesten kiképzett rabbi közül végül is hányat küldtek ki a harctérre. Akiket kiküldtek, azok eredményessége és tekintélye főleg a zászlóalj- vagy századparancsnokok hozzáállásától függött, legalábbis Nagy Vilmos viszonylag kurta minisztersége alatt.

A maroknyi rabbi erőfeszítéseitől függetlenül sok munkaszolgálatos szellemi és lelki állapota úgy romlott, ahogy egyre tovább tartott a háború és a temérdek szenvedés. Különösen azok sínylették meg sorsukat, akik közép- vagy felső középosztályi háttérüknél fogva nem szokhattak hozzá a viszontagságok elviseléséhez. Sokan közülük fokozatosan demoralizálódtak, az éhezés hatására mindenüket, olykor még ruházatukat, lábbeliüket is eladták, és végül elpusztultak.

Voltak azonban olyan munkaszolgálatosok is, akik nem túrték az arcipírtó igazságtalanságokat, és szembeálltak velük. 1941 május-júniusában, mielőtt Magyarország háborúba bocsátkozott volna, viszonylag nagy számban szöktek át a Szovjetunióba. A Körösmező környékén és a szovjet határ mentén állomásozó hat munkaszolgálatos-század utakat épít-